

Liturgická hudba - výraz živé a žité víry?

Diecézní setkání varhaníků, 25.3.2017 – Ch. M. Pšenička O.Praem

„Dobrá církevní hudba je nezbytná, aby víra zůstala živá.“ (G. Ratzinger)

„Hudba je víc než jen akustická vibrace.“ (J.Vodrážka)

Kritéria „dobré“ církevní hudby: uměleckost,, všeobecnost, posvátnost – svatost (Motu proprio Pia X. - Chirograf Jana Pavla II. Ke 100. výročí Motu proprio o posvátné hudbě.)

- 1) **Svatost – posvátnost:** „Hudba určená pro posvátné obřady musí mít za výchozí bod svatost. Bude tím posvátnější, čím těsněji bude spjata s liturgickým děním. Právě proto „ne všechno, co existuje mimo chrám (profanum), je způsobilé překročit jeho práh“ tvrdil moudře můj ctihodný předchůdce Pavel VI., když komentoval dekret Tridentského koncilu a upřesňoval, že nemá-li instrumentální a vokální hudba smysl pro modlitbu, důstojnost a krásu, sama si uzavírá vstup do oblasti posvátného a náboženského. (Chirograf)

Reforma Pia X. – očisťuje církevní hudbu od poskvrnění divadelní světskou hudbou, která v mnoha zemích zamořila repertoár a liturgickou hudební praxi. (proces zesvětštění: rozvolnění mezi posvátným slovem a jeho hudebním ztvárněním – rozšířený fenomén přetextování italských operních árií, tzv. konrafakt – 18.st.) „Dnes je to určitě hudba masových sdělovacích prostředků, hitparád, diskoték.“ (Prof. Sehnal)

Encyklika Ecclesia de Eucharistia: „...ne všechny projevy figurativního umění a hudby jsou s to náležitě vyjádřit Tajemství, jež církev uctívá v plnosti víry.“

- 2) **Uměleckost:** Kritérium uměleckosti vyžaduje „dobrou formu“: Žádná hudba nemůže být určena pro slavení posvátných obřadů, není-li „opravdovým uměním“ schopným mít onu účinnost, které chce církev dosáhnout tím, že zařazuje do své liturgie umění tónů.

Specifické požadavky:

- Musí úplně „srůst“ s texty, které prezentuje
- Být v souladu s liturgickou dobou a příležitostí – každá má svůj hudební výraz (chvála, prosba, smutek, bolet, naděje)

„Ti, kdo mi vytykají, že neznám dogmata, sami je neznají. Ještě méně znají texty Pisma Svatého a církevních otců. Čekali ode mě hudbu nasládlou, mlžně mystickou a hlavně ukolébavající. Ale pravdy víry jsou naopak otřesné. Myslíte snad, že žaltář vypráví o věcech mlhavých a líbezných? Žaltář bouří, sténá, vykřikuje, úpí, velebí, jásá, znova a znova.“ (Olivier Messiaen, 1908 – 1992)

„V liturgické hudbě spatřuji úkol, který mi je uložen společenstvím věřících lidí, ať už jakéhokoli vyznání. Plnění tohoto úkolu souvisí s mým přesvědčením o jisté služebnosti hudby oproti komponování jako seberealizaci.“ (Petr Eben)

- 3) **Všeobecnost:** požadavky přizpůsobení a inkulturace / žádný ústupek lehkomyšlnosti a povrchnosti. Jak toho dosáhnout? – každá kultura má své vyjadřovací prostředky – jinak bude vypadat liturgická hudba v Africe a Evropě...¹

4) **Participatio actuosa/participatio aktiva**²

Liturgická konstituce v čl. 19 uvádí: „Duchovní správci ať horlivě a trpělivě usilují o liturgickou výchovu a vnitřní i vnější aktivní účast věřících, a to úměrně jejich věku, okolnostem a způsobu života a náboženské vyspělosti. Tím splní jeden z hlavních úkolů věrných správců Božích tajemství. Svěřený lid mají vést nejen slovem ale i příkladem.“

Instrukce Musicam sacram z roku 1967 rozlišuje účast na vnitřní a vnější: „Vzhledem k účasti platí:

- a) musí být především vnitřní účast; věřící ať svými myšlenkami sledují to, co pronášejí nebo co slyší a ať spolupracují s Boží milostí.
- b) má být i vnější, tj., má prozrazovat vnitřní účast gesty, držením těla, v aklamacích, ve společných odpovědích a zpěvem.³

Věřící ať jsou vedeni k tomu, aby svou vnitřní účastí dosáhli toho, že pozvedají srdce k Bohu, když naslouchají tomu, co přísluhující a pěvecký sbor zpívají.

„Nemůžeme přitom liturgickou hudbu posuzovat jen podle toho, do jaké míry vyvolává aktivní účast, ani podle její estetické či kulturní hodnoty, podle jejího úctyhodného stáří či podle její lidovosti, nýbrž podle toho zda pomáhá ztrápenému věřícímu volat Kyrie eleison (Pane smiluj se), vykoupenému věřícímu zpívat aleluja a hledícímu do budoucnosti v naději na přicházející království marana tha (Pane náš, přijď).“ (Klemens Richter, Liturgie a život, Vyšehrad 1996, s. 52)

¹ Pius X. ještě jako benátský patriarcha v jednom listě ostře vystupuje proti falešným pastoračním důvodům: „Zda se něco líbí nebo ne, nebylo nikdy správné kritérium pro posuzování sakrálních věcí. Lid nesmí být utvrzován v nesprávném pojetí, nýbrž musí být povznášen a vyučován.“

² „Vyrůstal jsem v Salcburském kraji poznamenaném velkou tradicí tohoto města. Tam byly samo sebou slavnostní mše provázené sborem a orchestrem pevnou součástí naší zkušenosti víry v liturgickém slavení. Nesmazatelně mi zůstalo v paměti, jak například při prvních notách Mozartovy Korunovační mše jako by se otvíralo nebe a dala se velice hluboce zakoušet Pánova přítomnost. Vedle toho tam nicméně již existovalo liturgické hnutí, zejména prostřednictvím jednoho z našich kaplanů, který se později stal vicerektorem a potom rektorem semináře ve Freisingu. Během svých studií v bavorském Mnichově jsem se potom velmi konkrétně a stále více seznamoval s liturgickým hnutím v přednáškách profesora Paschera, jednoho z nejvýznamnějších koncilních odborníků na liturgii, a zvláště v liturgickém životě seminární komunity. Postupně se tak stávalo citelným napětí mezi *participatio actuosa* (činné účasti) na liturgii a slavnostní hudbou, která obestírala posvátné konání, i když jsem to tehdy nevnímал tak silně.“ (*Laudatio Benedikta XVI. při převzetí čestného doktorátu, Castel Gandolfo - 2015*)

³ „Ke sloům a držení těla při modlitbě patří disciplína, která zahrnuje klid a úctu. Mysleme na to, že stojíme před boží tváří. Božím očím se máme líbit i držením těla a užitím hlasu. Nestydatost se projevuje sprostým křikem, uctivému náleží modlitba plachými slovy... Kdykoli se sejeme a sjednotíme s bratry i knězem Božím ke slavení božské oběti, nesmíme zviřovat vzduch *beztvarými zvuky*, ani vyklopit naše *užvaněné prosby*, které mají být naopak uctivě předloženy, protože Bůh... nemá zapotřebí být upomínán křikem...“ *Sv. Cyprián: Z výkladu otčenáše (De dominica oratione)*

5) liturgická hudba jako integrální součást liturgie

SSC, 112: „Tradiční hudba celé církve představuje bohatství neocenitelné hodnoty, vynikající mezi ostatními uměleckými výrazovými formami zejména proto, že slovem spojený bohoslužebný zpěv tvoří nezbytnou a integrální součást slavnostní liturgie.“

„V přesném slova smyslu je liturgická církevní hudba, musica sacra, víc než hudba. Patří do oblasti modlitby. Je teologickou výpovědí, která proniká celý svět a rozvíjí se ze středu víry. Církevní hudbu vnímáme jako zjevení a zprostředkování Božího slova lidem, současně je církevní hudba také znějící odpověď člověka, který se z hloubi srdce obrací k Bohu.“
(Bonifacio Baroffio OSB – ředitel PIMS)

Benedikt XVI. : „Lze říci, že kvalita hudby závisí na čistotě a velkoleposti setkání s božstvím, se zkušeností lásky a bolesti. Čím ryzejší a pravdivější je ona zkušenost, tím ryzejší a velkolepější bude také hudba, která se z ní rodí a vyvíjí.“⁴

V kvalitní liturgické hudbě se snoubí několik prvků: liturgický, spirituální, umělecký a jejich vzájemná harmonie by měla nabýt i působnosti pastorální či snad i preevangelizační.⁵ **Cíl liturgické hudby tedy spočívá v oslavě Boha, posvěcení a vzdělání věřících.**

⁴ V tomto bodě bych chtěl vyjádřit jednu myšlenku, která mne v posledních letech stále více napadá také s ohledem na různé kultury a náboženství, které spolu navazují vztahy. Na poli těch nejrůznějších kultur a náboženství se vyskytuje velká literatura, velká architektura, velké malířství a sochařství. A všude je také hudba. Nicméně v žádném jiném kulturním prostředí není hudba, jejíž velikost je srovnatelná s tou, která vznikla v prostoru křesťanské víry: od Palestriny k Bachovi, Händelovi, až Mozartovi, Beethovenovi a Brucknerovi. Západní hudba je něčím jedinečná a v jiných kulturách nemá sobě rovnou. To by nás mělo vést k zamyšlení.

Zajisté, západní hudba silně přesahuje náboženskou a církevní oblast. Přesto však nachází svůj nejhlubší zdroj v liturgii, v setkání s Bohem. U Bacha, pro něhož je Boží sláva tím posledním účelem hudby, je to zcela zřejmé. Velká a ryzí odpověď západní hudby se rozvinula v setkání s oním Bohem, který se nám v liturgii zpřítomňuje v Ježíši Kristu. **Tato hudba je pro mne důkazem pravdy křesťanství.** Tam, kde se rodí takováto odpověď, došlo k setkání s pravdou, s opravdovým stvořitelem světa. Proto je velká sakrální hudba skutečností teologického dosahu a trvalého významu pro víru celého křesťanstva, i když není vůbec nutné, aby byla přednášena vždy a všude. Na druhé straně je však také zřejmé, že nemůže z liturgie zmizet a že její přítomnost může být zcela zvláštním způsobem účastí na posvátném slavení tajemství víry.

⁵ „Jestliže tedy zdůrazňujeme rozmanitou hodnotu a apoštolskou působivost chrámové hudby, poukazujeme na něco v ní, co přináší velikou radost a útěchu všem, kteří se dobře věnují jejímu pěstování a provozování. Nebo všichni, kteří buď sami tvoří jako skladatelé, nebo přispívají k provedení jako hudební vedoucí, jako zpěváci, jako hráči na nějaké nástroje či všichni bezesporu uskutečňují, i když v rozdílné podobě opravdový a pravý apoštolát a podle věrnosti jednoho každého při plnění své povinnosti obdrží od Krista Pána odměnu a čest apoštolů v hojně míře. Mají tudíž vysoce vážiti svůj úkol, kterým jsou nejenom umělci a učitelé umění, ale i učedníky Kristovými a spolupracovníky v apoštolátu.“ (Pius XII., Encyklika Musicae sacrae disciplina, 1955)

Kdo je připraven vést hudební stránku liturgického slavení?

Mons. Piero Marini – (z knihy) Papežský ceremonář: „V posledních desetiletích se hudební život rámci liturgie podstatně změnil. Již před II. Vatikánským koncilem a později v důsledku velkých neporozumění koncilovým výnosům se tradiční církevní hudba přestala v mnoha církvích evropské kultury používat. Drsně znějící kytary vytlačily varhany z jejich role. Divoké šlágry a podbíživé frivolní písničky /cantiones/ se rozšířily na úkor starobylých gregoriánských melodií a nádherných sborů klasické a moderní polyfonie.

Celkový obraz současné evropské církevně hudební praxe je tedy v mnohém směru chudý a bídný. Jistě že existují regionálně ohraničené výjimky. Ve stále šířící se poušti se vždy znovu objevují oázy, v nichž stále ještě z ducha víry vzniká a rozkvétá krása. Lze se jenom divit, když vidíme, kolik lidí ze všech vrstev Božího lidu se s větší oddaností a úsilím věnuje liturgické a hudební službě.

Církevní hudebníci nemají z mnoha důvodů jednoduchý život. Jednou z největších překážek pro výkon jejich služby je častá kulturní slepota a hudební hluchota kléru. (klinický případ estetické slepoty)

Hudební nevzdělanosti kněží se nelze divit, protože nejsou vytvořeny v nezbytném rozsahu předpoklady pro dostatečné vyučování v seminářích a na teologických fakultách.

Kněz – není profesionální hudebník ale je hlavním zodpovědnou osobou za liturgické úkony – má být tedy v liturgické hudbě v podstatě doma.

Má hudebníkům pomáhat svou odbornou radou, především co se týče výběru textů.

Základní teologické vzdělání církevních hudebníků a zároveň hudební výchova teologů jsou důležité předpoklady pro živou a důstojnou církevní hudbu.

Co z pokladu historie sakrální hudby může být inspirací pro naši současnou praxi?

Zpěv vlastní římské liturgii – Úvod do nového misálu č.41: „Přední postavení zaujímá gregoriánský chorál. Jiné druhy posvátné hudby, především polyfonie, se ani v nejmenším nevylučují za předpokladu, že odpovídají duchu liturgických úkonů a podporují aktivní účast všech věřících.“

„V okamžiku, kdy většina klášterů upustila od užívání latiny, pro francouzský jazyk se otevřelo široké pole působnosti v oblasti tvorby nových liturgických skladeb. Gregoriánský chorál nelze ničím nahradit; jeho nesporný úspěch je však úspěchem jiné doby, jiného jazyka a jiné kultury. Navíc je třeba pro liturgii nalézt výrazové prostředky dnešní. Zároveň je nutno smířit se s pomíjivými pokusy a nevyhnutelnými zániky, aby se mohla současně prodat na povrch díla opravdu hodnotná – tak jako tomu bylo ostatně i v případě dlouhého zrání chorálu.

Taková díla budou muset nutně odpovídat měřítkům velmi obtížně sladitelným: texty i melodie musí být „pravdivé“ neboť mluví o Bohu a současně „pěkné“ neboť se k Bohu obracejí. Ale jak dát prostor současně svobodné inspiraci básníkově a potřebám určitého svátku či liturgické doby? A také, aby byl úkol o něco složitější, rytmizaci, která je nutná pro zapamatování celé skladby? Jak proplout mezi úskalími teologické správnosti z jedné strany a náboženského sentimentalismu ze strany druhé? Jak se vyhnout odrhovačkám bez toho aniž bychom upadli

do takzvaně soudobého esoterismu? Zkrátka je zřejmé, že celý podnik není snadný a že zmetků bude poměrně mnoho.“ („Sans relache je te rends grace“ – textes et musique Sept-Fons)

Jaroslav Orel ve svém „Úvodu do studia gregoriánského chorálu“ píše:

„Sv. Vojtěch přivedl z Itálie před více než tisíci lety do prvního mužského kláštera v Čechách benediktinské mnichy, kteří s sebou přinesli liturgický zpěv. A I když není zcela jasné, zda to byl právě chorál gregoriánský, šlo jistě o zpěv stejně vysoké umělecké hodnoty a takové kulturní úrovně, která vyvěrá z křesťanského kultu a tedy mu také adekvátním způsobem odpovídá.

Uvědomíme-li si v této souvislosti, jaké hudební vybavení se do našich kostelů dostalo v nové, a zejména poslední době, maně vyvstává otázka (I když odhlédneme od současnou společností vyznávané hierarchie obecných hodnot), na kterémže konci historie se vlastně nachází doba barbarů? Odpověď bude zřejmě složitější, než jsme ochotni připustit. Učme se proto pilně gregoriánskému chorálu – ze sebezáchovných důvodů.“

O.A.Tichý – *Proč zůstává řehořský zpěv nepochopen?* (časopis Cyril) „Odpor proti chorálu plyne velmi často z nedbalosti, jako mnoho lidí bojuje proti náboženství, poněvadž o něm nic nevědí. Druhou závadou k rozšíření chorálu jest umělecká nevyspělost dirigentů, kteří sice chorál provozují, ale neumějí mu dáti duši. Třetí a nejzávažnější překážkou jest nedostatek náboženského cítění, ale ve všech případech je to intelektuální prostřednost, neboť ani neznalost, ani umělecká polovičatost, ani filozofická plytkost nemůže býti záminkou, aby se církev zřekla svého práva a své povinnosti šířiti pravou hudební kulturu.“

Liturgická služba scholy cantorum

Instrukce z roku 1964, čl. 32: „Jestliže schola⁶ nebo lid zpívají (nebo recitují) jim připadající části, pak celebranti tyto části soukromě neříkají.“⁷

Schola by tedy měla být specializovanou skupinou zpěváků, která ví, co je liturgický zpěv, a také ho přednáší v určité kvalitě. Její repertoár by měl být přitom jasně vymezen a spjat s děním při liturgii.

⁶ *Není schola jako schola!* - Dnes se pojmem schola často plýtvá, kdy se scholou nazve všechno, co zpívá, ale tak tomu původně nebylo. „Schola cantorum“ byla totiž původně institucí, která zajišťovala předávání tradice bohoslužebného zpěvu a zřejmě už od prvokřesťanských dob spojovala funkci liturgickou, uměleckou, vzdělávací a charitativní.

První instituce scholy cantorum vznikla v Římě (soustřeďovala hlavní kantory římského zpěvu) – později se rozšířila po celé Evropě a stala se vzorem nejen své době, ale její hodnota byla znovu objevena ve 20. století právě v souvislosti s obnovou liturgické hudby. Jinak různé scholy v raném středověkém Římě fungovaly na způsob cechů – existovala schola notářů, lektorů, podjáhňů. Scholy shromažďovaly všechny odborníky v daném oboru. Řehoř Veliký založil dokonce scholu, která byla pověřena pomáhat spravovat jáhňům obročí papežských statků.

⁷ Před liturgickou reformou musely být všechny texty zpívané zpěváky nebo shromážděním při slavnostní liturgii ještě recitovány knězem. Při bohoslužbě s lidovým zpěvem překrýval zpěv lidu „soukromou“ recitaci mešních textů knězem, přičemž byl text zpíván často na jiné téma než mešní formulář.

Jaké prostředky využít k formaci církevního společenství ke slavení, ve kterém bude celé srdce věřícího?

Vize a plány rodící se Scholy cantorum (1939 – 1950)

Nechme promluvit samotného iniciátora Miroslava Venhodu (1915 – 1985) o základní myšlence, která ho vedla k založení chlapecké scholy:

„Měly se zpívat při nedělních bohoslužbách figurální mše. Protože jsem měl jasnou představu dokonalého církevního sboru z četby apoštolských konstitucí a zejména po krátkém studijním pobytu v Římě, nemohl jsem přenést přes srdce práci se sborem zpěváků a zpěvaček, nemajících nejmenšího poměru k oltáři. Shledal jsem chlapce, se kterými jsem se dal do cvičení. Klukům se to velmi líbilo a v kostele samém se to líbilo také. Zpíval se chorál a pustili jsme se do klasické polyfonie. Bylo nutno hodně cvičit, protože se zpívalo každou neděli. Skladbám se učili chlapci zpaměti. Rozhodl jsem se tedy, že je vyučím čtení z listu, k čemuž bylo nezbytně potřeba každodenního cvičení a také co nejbližšího styku s učitelem. Tak vznikl malý internát šesti hochů v domácnosti ředitele kůru.“ (Věstník jednot duhovenstva, č.10, ročník 33, 1940, Brno)

Cíl Scholy cantorum, která byla hudebně – pedagogickou institucí, by se dal shrnout takto :
„Vychovat a zformovat umělecky a nábožensko – mravně mladý dorost, který zná gregoriánský styl, chápe jej a je mu vlastní. Vychovat varhaníky a zpěváky a především zanícené křesťany.“
Takto je formuluje sám zakladatel v jednom z mnoha článků dobového tisku. *„...Výchova liturgického zpěváka je zcela něco jiného, jak vyučování dovedností světské hudby. Jiný účel, jiná metoda. Jistě taková, jaké se užívalo v čase, který byl svědkem zrodu těch kusů jiného, čistšího hudebního myšlení. To není zpátečnictví nebo nehodnotící chvála starobylosti, ale požadavek stylové čistoty, umění. Do jaké míry je pro dnešek třeba úpravy, anebo čeho už není třeba, to nelze vměstnat do rozměru tohoto článku. Takové otázky a řešení teoretická nebo praktická budou obsahem časopisu, po němž volá článek předem uveřejněný. Pro technické obtíže není jej možno hned vydávat. Ale zajisté, že lze hned zakládati při farách Scholy cantorum. Opatrně, aby snad přílišná horlivost první chvíle nezničila již při počátečních těžkostech půdu pro pokojnou a plodnou práci dalších let. Nejdříve snad ve škole začít s cvičením dětských her světských i duchovních, ne s úmyslem hned za každou cenu státí při oltáři s hotovou věcí. Ve Schole svatého Řehoře se učili chovanci graduálu pět let. Jen nespěchat, a budovat základy. Vždyť půda, do níž budete zasévat, je velmi porušená vlivy současného hudebního malomocenství, neschopná vydržet bez přípravy úžasné budování, do kterého se dáte.“*

1) Základní předpisy katolické církve týkající se liturgické hudby...http://www.sdh.cz/sdh_htm/archiv/dokumenty.html - text doc. Františka Šmída: Předpisy katolické církve týkající se lit. hudby

2) Církevní hudba jako umění – článek: <http://www.teologicketexty.cz/casopis/2010-2/Bach-a-Mozart-hudba-vhodna-pro-bohoslužbu.html>

3) Liturgie a ticho – článek: <http://www.teologicketexty.cz/casopis/2005-1/Liturgia-a-ticho.html>

4) <http://www.teologicketexty.cz/casopis/2005-1/Soucasne-pozadavky-na-liturgickou-hudbu.html>

*Jsem knězem, lid mi nezpívá a mám zájem o obnovu mešní liturgie s účastí lidu. Co konkrétně bych pro to mohl udělat?*⁸

Zkusím zformulovat takové desatero: (J.Kub – MONITOR, 18.4.2010)

- 1) Je to běh na dlouhou trať. Dobře si rozmyslete, jestli to opravdu chcete.
- 2) Nikde není tak zle, aby nemohlo být ještě hůř. Neničte nikdy to, co je, ale pokuste se to nejprve rozvíjet a jinými formami postupně doplňujte. Je mnoho těch, kteří asanovali zbytky starého a pak odešli do jiné farnosti.
- 3) Sežeňte si dva lidi – varhaníka a zpěváka. Oba pošlete, aby se školili. Ve všech diecézích jsou kurzy, existuje *Convivium*, letní kurzy v Tachově a jiné... Seženete-li profesionálního hudebníka, naučte jej liturgiku. Objednejte jim časopis (Varhaník, Psalterium, Zpravodaj Musica Sacra) a občas si jej sám přečtěte.
- 4) Když je seženete, dejte jim důvěru. Raďte a ptejte se. Jsou oblasti, ve kterých toho vědí nebo brzy budou vědět více než vy.
- 5) Uvědomte si, kde jste. Tak jako se liší národní písně, tak se liší i lidový zpěv. Haná není Chodsko, Podluží není svatý Havel na Starém městě, Korejs není Olejník. Každý máme svou tradici a své hudební cítění. Jiný kraj – jiný mrav.
- 6) Jděte příkladem. Naučte se správně zpívat to, co při mši svaté zpívá kněz, a zpívejte to.
- 7) Zpívejte to správně. Existují dva nápěvy – tradiční chorální (Holík) a nové (Olejník). Vyberte si ten, který je bližší ne vám, ale vaší farnosti. Nemíchejte je dohromady.
- 8) Včas začněte s latinou. V tom rozsahu a s tím repertoárem, který je v Jednotném kancionálu.
- 9) Sežeňte někoho, kdo se za zdar bude modlit. Starého varhaníka, který už nevyleze na kůr, zbožné sestřičky z blízkého kláštera. Když nikoho neseženete, budete se muset modlit sami.
- 10) Kupte si dvacetimetrové pásmo a každý den, ve kterém něco pro hudbu ve farnosti uděláte, odstříhňte jeden centimetr. Pásmo předejte s náležitým vysvětlením vašemu nástupci. Až budete na konci, bude vaše farnost zpívat Pánu.

⁸ MS čl. 21: „Tam, kde není možnost založit alespoň malou scholu, ať je dbáno o to, aby byl ustanoven kantor, který by alespoň jednoduchými způsoby předzpěvoval...“